

О. В. Ясь

Мемуаристика

МЕМУАРИСТИКА (від франц. *mémoires* – спогади) – різновид документальної літератури або літературний жанр, що містить публіцистичний чи хронікальний виклад учасника суспільно-політичного, громадського, літературного, мистецького, військового, повсякденного життя про події, особистості, процеси, явища, сучасником яких він був, або їхній переказ на основі відомостей, отриманих від очевидців та інших осіб; спеціальна історична дисципліна, що вивчає мемуари як комплекс історичних джерел. Первісно М. сприймалася як певний масив літ-ри, що розглядали у заг. чи груп. контекстах завдяки спіл. досвіду мемуаристів (служб., військ.), середовищу їхнього побутування, типовим сюжет. лініям, рефлексіям тощо. Поступово усвідомлення мемуарів як певного соціокультур. явища й інтелектуал. продукту призвело до становлення М. як наук. дисципліни. Інституціоналізація М. у 2-й пол. 19 – на поч. 20 ст. пов'язана із виробленням критеріїв вартості, критики, класифікації й верифікації мемуарів, а також відповід. приписів камерал. й едиц. археографії щодо їхнього вивчення та публікації. Від етапу формування М. як дисципліни засадн. проблемою у вивченні мемуарів є чітке розрізнення між «достовір.» і «вигаданим», суб'єktiv. і об'єktiv., приват. і публіч., профес. та буден., одинич. і заг., своїм та чужим, зовн. і внутр. у викладі мемуариста. У рад. часи існували 2 погляди на істор.-джерелозн. вивчення М.: утилітарно-прагмат., що розглядав мемуари виключно як носії певної інформації, і комплекс., що був скеров. на вивчення влас. історії спогадів як пам'яток сусп. думки у контексті соціокультур. та соц.-психол. середовища їхнього створення (поширився у 1960–70-х рр.). Традиц. процедури та методи М. передбачають з'ясування авторства чи атрибуцію відповід. джерела (походження, час та місце створення), окреслення світосприйняття та поглядів мемуариста, рівня наближеності до описуваних подій (відомості з «перших» чи «других» рук), ступ. компетентності й логічності суджень, спостережень, коментарів та узагальнень, осягнення психол. забарвлення вражень й автор. експресії, спонукал. мотивів мемуар. творчості, вивчення архітектоники, видової, жанр. та стиліст. приналежності твору, текстол. і компаратив. аналізу тексту, виокремлення певних взаємопов'яз. фрагментів, осмислення інформ. потенціалу, рівня достовірності, зокрема вирізнення кола доступ. джерел. У сучас. істор. науці мемуари вивчають із погляду методол. перспективи в межах дихотом. проблематики «образ свого» – «образ іншого», а також з обсягу проблем ментальностей, етніч. та соц.

стереотипів, міфів, семант., етнопсихол. та етносоціол. аналізу, формацій історії пам'яті тощо. При цьому застосовують спец. методики для вилучення суб'єктив. суджень чи цінніс.настанов, які зумовлені становими, расовими, реліг., етніч., авто- та гетеростереотипами; впроваджують новітні верифікац. процедури; аналізують жанр. та стильову природу мемуарів – спомини вивчають як своєрід. метатекст культури, метажанр соціогуманітаристики чи еґо-текст конкрет. особистості. Серед сучас. дослідників проблематики укр. М. – С. Білокінь, І. Войцехівська, Я. Дашкевич, С. Макаруч, Н. Миронець, Р. Пиріг, М. Федунь, Г. Стрельський. Витоки укр. М. як жанру сягають часів Київ. Русі. Укр. М. козац.-гетьман. доби (16 – серед. 18 ст.) представлена числен. творами, у яких висвітлено військ.-політ. події, становище окремих станів, торг. і госп. взаємини, церк. справи, паломництва до святих місць і подорожі до ін. країн, особисті військ. пригоди мемуаристів та ін. (тоді ж сформувалися заг. церк. і світські канони М.). Істотно розширилося соц. представництво авторів тогочас. споминів і діаріушів: церк. ієрархи, воєначальники, дипломати, міщани, купці, шляхтичі, митці та ін. М. цього періоду представлена творами ігумена Свято-Симеонів. монастиря у м. Брест (нині Білорусь) Афанасія (Филипповича) («Памятники полемической литературы въ Западной Руси», т. 1, С.-Петербургъ, 1878), київ. міщанина Б. Балики («Кіевская старина», 1882, № 7), мандрівника та художника В. Григоровича-Барського (С.-Петербургъ, 1885–87), митрополита Димитрія Ростовського («Древняя російская вивліюфика», 1895, т. 3, № 6), білгород. єпископа Йоасафа (Горленка) («Святитель Иоасафъ Горленко, епископъ белгородский и обоянский (1705–1754 гг.): Матеріали для біографіи», т. 1, ч. 1. К., 1907), козац. полковника та дипломата С. Мужилівського («Україна», 1914, № 2), гетьмана П. Орлика («Праці українського наукового інституту», т. 17, Варшава, 1936), барського старости Б. Претвича (З., 1997) та ін. авторів. Наприкінці 18 – у 1-й пол. 19 ст. обсяги М. як масиву літ-ри значно збільшилися: специфікувалася видова природа мемуарів, розширилися різновиди, зросла їхня роль у фіксації сусп., культур. та інтелектуал. практик. Укр. М. цього періоду репрезентов. записками запорожця М. Коржа («Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія», 1838, № 6; 1839, № 2), черніг. губерн. предводителя дворянства А. Полетики («Сынъ Отечества», 1843, № 3), проф. Харків. університету І. Тимківського («Москвитянинъ», 1852, кн. 17–18, 20), архіпресвітера луцької катол. капітули Ф. Бродовича («Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ», 1868, кн. 3–4; 1869, кн. 1–2), майора С. Пишчевича (там само, 1881, кн. 4; 1882, кн. 2; 1883, кн. 2) та його сина О. Пишчевича (Москва, 1885), холм. єпископа П. Важинського («Przeглядъ archeologiczny», 1882, т. 1), журналіста та с.-петербур. бібліотекаря М. Антоновського («Русскій архивъ», 1885, кн. 1, вып. 2), мандрів. священника І. Турчиновського («Кіевская старина», 1885, № 2), погар. підкоморія С. Лашкевича (там само, 1887, № 12), історика й перекладача С. Лукомського (там само, 1890, № 9), історика та етнографа В. Ломиковського (там само, 1895, № 11), проф. та ректора Київ. духов. академії І. Фальковського («Труды Кіевской духовной академіи», 1907, т. 7), письменника Г. Винського (С.-Петербургъ, 1914) та ін.

Багато подій укр. історії, особливо періоду пізнього Середньовіччя та ранньомодер. доби, висвітлено у польс. мемуаристиці: «Diariusz drogi do Wojska Zaporozkiego» («Zbiór pamiątek historycznych o dawniej Polsce», Warszawa, 1822, t. 4; 1830, t. 5), «Pamiętki Albrychta Stanisława x. Radziwiłła kanclerza W. ks. Litewskiego» (Poznań, 1839, t. 1), «Diarjusz moskiewskiej wojny w W. Ks. Litewskim przez Pawła Sapiechę hetmana W. L. wraz z p. Czarnieckim wojew. ruskim 1660» («Podgórski Pamiętniki dzieje polski w. 17», Wrocław, 1840), «Podróże i wyprawy wojenne Maks. Wirtembergskiego w Polsce, w Litwie, na Rusi i na Ukrainie 1703–1709» («Tygodnik literacki», 1848, № 46–52), «Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621» (Kraków, 1853), «Wyprawa na hajdamaków: z pamiątek p. starosty Zakrzewskiego» («Dziennik literacki», 1857, t. 2), «Pamiętniki towarzysza chorągwi Wład. Myszkowskiego od r. 1646 do r. 1667» (Kraków, 1858), «Pamiętniki historyczne do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce 17 w. postępujące» (Wilno, 1859), «Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bielskiego, księga pamiętnicza» (1864), «Księga pamiętnicza majora A. Ptaszńskiego» (1881), «Stanisława Oswećima diariusz 1643–1651 rr. – Scriptores rerum polonicarum» (1907, t. 19), «Dwa pamiętniki z XVII w. Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego» (1954; усі – Краків), «Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów» (Wrocław, 1961), «Diariusz ekspedycji Zborowskiej» («Przegląd wschodni», 1991, № 4) та низці ін. Цінні відомості з історії України містять також подорожні мемуари іноземців, які з тих чи ін. причин перебували на укр. землях. Записки чужозем. мандрівників досліджували В. Антонович, І. Борщак, О. Вінтоняк, Я. Дашкевич, Д. Дорошенко, В. Кордт, Ю. Мицик, В. Січинський та ін. Окрему групу в укр. М. складають спогади учасників суспільно-політ. рухів 19 – поч. 20 ст. та осіб, наближених до них, зокрема мемуари М. Муравйова-Апостола («Русский архивъ», 1871, кн. 6), М. Фроленка («Былое», 1906, № 2; 1907, № 1; «Минувшіе годы», 1908, № 5–6/7), В. Дебагорія-Мокрієвича (Москва; Ленінград, 1930, т. 1–2), С. Капніст-Скалон («Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов», т. 1, 1931), М. Лорера (1931), І. Горбачевського (1963; усі – Москва). Знач. інтерес становлять мемуари укр. учених: автобіографії М. Мурзакевича (1886), М. Костомарова («Литературное наследіе. Автобіографія», 1890; обидві – С.-Петербург), М. Драгоманова («Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895: Его юбилей, смерть, автобіографія і спис творів», Л., 1896), М. Максимовича («Кіевская старина», 1904, № 4), М. Грушевського (1906; К., 1926), В. Антоновича («ЛНВ», 1908, т. 43, кн. 7–9), Я. Новицького («Україна», 1925, № 6), Д. Багалія («Юбілейний збірник на пошану академік Д. І. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності», т. 1, К., 1927), М. Возняка («Академік М. Возняк і розвиток української національної культури», Л., 1990), М. Андрусяка («Дрогобицький краєзнавчий збірник», 2000, т. 4); щоденники А. Скальковського (С.-Петербург, 1906), О. Бодяньського («Историческій вѣстникъ», 1913, № 8), П. Куліша (1993), О. Кістяківського (т. 1–2, 1994–95), М. Грушевського (1997; усі – Київ), М. Маркевича (не опубл.); записки В. Щербини («Чтенія въ Историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца», К., 1909, кн. 21, вып. 1–2), М. Василенка («Український історик», 1966, № 3/4; 1988, № 1/4; 1989, № 1/3; № 4; 1990, № 1/4),

М. Ковалевського («История и историки: Историографический ежегодник», 1973; 1975), В. Піскорського (там само, 1979; 1982; усі – Москва), М. Петрова («Просемінарій: Медієвістика. Історія церкви, науки і культури», т. 1, К., 1997) тощо. Виняток місце в укр. мемуаристиці 19 ст. посідають «Журналъ» та «Автобіографія» Т. Шевченка, які є важл. джерелами із шевченкознавства, суспільно-політ. думки та інтелектуал. історії 19 ст. Цінні відомості трапляються у записках педагогів І. Сбитнева («Кієвская старина», 1884, № 2–5), О. Барвінського (Л., 1912–13), С. Русової («За сто літ», К., 1928, кн. 2–3), мовознавця, публіциста, громад. діяча Костя Михальчука («Из украинского былого» // «Украинская жизнь», 1914, № 8–10), громад. діяча Є. Чикаленка (Л., 1925–26); щоденнику громад. діяча та мецената Г. Ґалаґана («За сто літ», К., 1930, кн. 5). Великою кількістю творів представлена М. поч. 20 ст. та доби Визв. змагань 1917–21, зокрема спогадами й автобіографіями письменника та політ. діяча В. Винниченка (К.; Відень, 1920), журналіста і публіциста О. Назарука (Відень, 1920), генерал-хорунжого Ю. Тютюнника («ЛНВ», 1922, т. 76, кн. 2/3; 1923, т. 79, кн. 1, 3–4), історика Д. Дорошенка (Л., 1923–24; Вінніпег, 1949), лікаря В. Щуровського («ЛНВ», 1925, т. 86, кн. 3), генерал-хорунжого В. Петріва (Л., 1927–31), дипломата М. Тишкевича («ЛНВ», 1928, т. 95, кн. 3; т. 96, кн. 5, 7/8; т. 97, кн. 9; 1929, т. 98, кн. 3; т. 100, кн. 9), військовика УСС О. Думіна (там само, 1928, т. 95, кн. 1, 3–4; 1932, т. 108, кн. 2–4; т. 109, кн. 6), очільника селян. повстан. руху Н. Махна (кн. 1–3, Париж, 1929–37), громад.-політ. діяча А. Жука («Календар-альманах “Дніпро” на 1935 р.», Л., 1934), генерал-полковника В. Зелінського (Берлін, 1938), громад. діяча В. Леонтовича (зб. «З минулого», Варшава, 1938, т. 1), педагога та земського діяча В. Андрієвського (1938), педагога та громад. діячки О. Степанів (1943; обидві – Львів), шевченкознавця П. Зайцева (Блумберг, 1949), політика та громад. діяча І. Мазепи ([Б. м.], 1950–51; К., 2003), протоієрея П. Білона (Піттсбург, 1952), дипломата й історика Я. Токаржевського-Карашевича («Визвольний шлях», 1952, № 7), публіциста та соціолога М. Шаповала (Нью-Йорк, 1956–58), політ. діяча О. Шульгина («Українська літературна газета», Мюнхен, 1957, № 22–30; 1958, № 31–42; 1959, № 43–51; 1960, № 58), адвоката та громад. діяча І. Макуха (Детройт, 1958), публіциста і політика Д. Донцова (Торонто, 1958), полковника С. Самійленка (Нью-Йорк, 1958), адвоката та публіциста Л. Цегельського (Нью-Йорк; Філадельфія, 1960), етнолога й археолога В. Щербаківського («Визвольний шлях», 1962, № 3–12), фахівця у галузі механіки та опору матеріалів С. Тимошенка (Париж, 1963), громад. діяча та політика Б. Мартоса («Український історик», 1966, № 1/2), дипломата В. Кедровського (Вінніпег, 1967), бібліографа та книгознавця Л. Биковського (Мюнхен, 1971), публіциста І. Майстренка (Едмонтон, 1985), науковця В. Вернадського («Україна. Наука і культура», К., 1988, вип. 22), історика Н. Полонської-Василенко («Український історик», 1988, № 1/4; 1989, № 1/3; 1994, № 1/4; 1995, № 1/4), політика І. Фещенка-Чопівського (Ж., 1992), історика, етнографа та письменника В. Петрова («Хроніка 2000: Наш край», 1993, № 1/2), гетьмана П. Скоропадського (К.; Філадельфія, 1995), перекладачки Н. Суровцової-Олицької (1996), видавця Ю. Тищенка (1997; обидві – Київ); щоденниками Є. Чикаленка (Л., 1931), В. Винниченка (Едмонтон; Нью-Йорк, 1980, т. 1; 1983, т. 2). Певний інтерес становить рад. М.

того часу – записки О. Шліхтера («Літопис революції», 1928, № 2), В. Затонського (там само, 1929, № 4–6; 1930, № 5) та ін. Серед мист. і театр. М. – спогади актора, реж. М. Садовського («Мої театральні згадки. 1881–1917», Х.; К., 1930), співака і муз.-громад. діяча М. Донця («Театральні спогади» // «Більшовик», 1933), актора, реж., драматурга П. Саксаганського («По шляху життя», Х., 1935), хорового диригента, композитора О. Кошиця (у 2-х ч., Вінніпег, 1947–48; К., 1995), актора, реж. І. Мар'яненка («Минуле українського театру», 1953), акторки С. Тобілевич («Мої стежки і зустрічі», 1957; обидві – Київ), музикознавця, педагога О. Лисенка («Про Миколу Лисенка», К., 1957; 1959; російською мовою – Москва, 1960), живописця, мистецтвознавця, есеїста Олекси Грищенка («Україна моїх блакитних днів», Париж, 1958, також франц. мовою; «Мої роки в Царгороді», Мюнхен, 1961), актора, реж. Й. Гірняка («Спомини», Нью-Йорк, 1982). Рад. доба в УРСР у міжвоєн. період (1920–30-і рр.) представлена в спогадах історика С. Підгайного ([Б. м.], 1949), журналіста І. Німчука ([Б. м.], 1950), історика В. Дубровського («Український збірник», кн. 10, Мюнхен, 1957; Нью-Йорк, 1965), актора та режисера Й. Гірняка (Нью-Йорк, 1982), історика права Л. Окіншевича (Л., 1996); щоденниках академік ВУАН М. Василенка («Вісник АН УРСР», 1991, № 2), М. Слабченка («Київська старовина», 1992, № 2; Заруба В. «Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині», Дн., 2005), С. Єфремова (К., 1997), письменника А. Любченка (Л.; Нью-Йорк, 1999) та ін. 2-га світ. війна та військ.-політ. події навколо неї широко висвітлені у спогадах журналіста та письменника М. Бажанського (Ашаффенбург, 1946), історика Б. Крупницького («Україна», 1950, № 4), історика П. Грицака (Мюнхен, 1959), бібліографа Л. Биковського («Визвольний шлях», 1963, № 1–4, 7), економіста М. Величківського (там само, 1965, № 1–10), письменника У. Самчука (Вінніпег, 1980), правознавця й політ. діяча К. Паньківського (Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983), церк. діяча УГКЦ, історика І. Нагаєвського (Торонто, 1985), історика Л. Шанковського («Визвольний шлях», 1985, № 7–9), генерал-полковника М. Капустянського («На зов Києва», К., 1993) та ін. Значну кількість творів нарах. рад. М. 2-ї світової війни, серед них – мемуари командирів партизан. загонів С. Ковпака (Москва, 1945; К., 1979), П. Вершигори (К., 1946), О. Сабурова (Л.; К., 1953), О. Федорова (К., 1968). Повоєнна М. представлена числен. творами укр. емігрантів: географа та енциклопедиста В. Кубійовича (Париж; Мюнхен, 1975; 1985), історика О. Оглоблина (Нью-Йорк, 1977), літературознавця Г. Костюка (Едмонтон, 1987), мовознавця Ю. Шевельова (Х.; Нью-Йорк, 2001) та ін. Цікаві відомості репрезентов. у повоєн. рад. М., напр., спогадах письменника та літературознавця М. Рудницького (1958–64), письменників Ю. Мартича (1960), Ю. Смолича (мемуарна трилогія: «Розповідь про неспокій», 1968, «Розповідь про неспокій триває», 1969, «Розповідь про неспокій немає кінця», 1970; усі – Київ), історика В. Голобуцького («История СССР», 1966, № 3; а також у його неопубл. мемуарах «З минувшини: Оповідання мого сучасника»), щоденнику кінорежисера та митця О. Довженка («Твори», т. 5, К., 1985) та багатьох ін. У 1990–2000-х рр. до наук. обігу в Україні запроваджено мемуари учасників правозахис. руху в СРСР: П. Григоренка (Нью-Йорк, 1981), В. Овсієнка (К., 1996), М. Руденка (К.; Едмонтон; Торонто, 1998), М. Горбала (К., 2001), Н. Світличної («Бахмутський

шлях», 2005, № 1–2) та ін. Рад. період висвітлено в низці мемуарів, виданих у 2000-х рр., зокрема історика С. Білоконя (Біла Церква, 2006), парт. діяча П. Шелеста (К., 2003). На поч. 21 ст. опубл. М. Б. Гориня «Не тільки про себе» (К., 2006, кн. 1; 2008, кн. 2; 2010, кн. 3), І. Дзюби «Спогади і роздуми на фінішній прямій» (К., 2008), М. Гориня «Запалити свічу» (Х., 2009) та ін.

Рекомендована література

1. Кондратовичъ Ф. Задунайская Съчь: по мѣстнымъ воспоминаніямъ и разсказамъ. К., 1893;
2. Кревецький І. Українська мемуаристика, її стан і значення. Кам'янець-Подільський, 1919;
3. Кревецький І., Назарук О. Як писати мемуари: Пояснення і практичні вказівки. Кам'янець-Подільський, 1919;
4. Вони ж. Українська мемуаристика. Л., 1923;
5. Крип'якевич І. П. Мемуари українців XVI–XVII ст. // Стара Україна. 1924. № 9/10;
6. Кордт В. Чужоземні подорожі по Східній Україні до 1700 р. К., 1926;
7. D. Doroschenko. Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte der westeuropäischen Literatur des XVIII und der ersten Hälfte des XIX Jhs. // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. Bd 1. Berlin, 1927;
8. Революция на Украине по мемуарам белых. Москва; Ленинград, 1930;
9. E. Borschak. L'Ukraine dans la littérature de l'Europe occidentale. Paris, 1935;
10. Січинський В. Чужинці про Україну: вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. Прага, 1937;
11. Іван Франко у спогадах сучасників. Л., 1956;
12. Спогади про Шевченка. К., 1958;
13. Костенко А. І. Шевченко в мемуарах. К., 1965;
14. Зайцев В. М., Слабеєв І. С. Україна кінця XVI – першої половини XVII ст. в описах і мемуарах іноземців // УІЖ. 1966. № 8;
15. Шпитковський І. Мемуари з історії гайдамацького руху на Україні // Арх. України. 1966. № 5;
16. Голубцов В. С. Мемуары как источник по истории советского общества. Москва, 1970;
17. Храбан Г. Ю. Мемуари як історіографічне джерело вивчення народно-визвольного повстання 1768 р. // Коліївщина: 1768 р. К., 1970;
18. Спогади про Лесю Українку. К., 1971;
19. Руссєв Е. М. У истоков молдавской мемуаристики // Кодры. 1972. № 6;
20. Санцевич А. В. Спогади як джерело з історії Української РСР (1945–1971 рр.) // Арх. України. 1972. № 2;
21. Бушканец Е. Г. Мемуарные источники: Учеб. пособ. Казань, 1975;

22. Стрельский Г. В. Мемуары как источник изучения истории Великого Октября на Украине. К., 1978;
23. Горобець В. Й. Лексика історико-мемуарної прози першої половини XVIII ст. К., 1979;
24. Тартаковский А. Г. 1812 год и русская мемуаристика: Опыт источниковедческого изучения. Москва, 1980;
25. Його ж. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в.: От рукописи к книге. Москва, 1991;
26. Специаль- ные исторические дисциплины: Учеб. пособ. К., 1992;
27. D. Doroschenko. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. München, 1994;
28. Борисенко В. Україна середини XVII ст. у спогадах сучасників // КС. 1995. № 4;
29. Вінтоняк О. Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття. Л.; Мюнхен, 1995;
30. Чекунова А. Е. Русское мемуарное наследие второй половины XVII – XVIII в.: Опыт источниковедческого анализа. Москва, 1995;
31. Тартаковский А. Г. Русская мемуаристика и историческое сознание XIX в. Москва, 1997;
32. Alma Mater: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: Мат., док., спогади. Кн. 1–2. К., 2000–01;
33. Зайцева З. Спогади як джерело вивчення українського наукового руху кінця XIX – початку XX ст. (історіографія проблеми) // Історіогр. дослідж. в Україні: Зб. наук. пр. на пошану вченого-історика, д-ра істор. н., проф. Р. Симоненка. Вип. 11. К., 2002;
34. Войцехівська І. Мемуаристика // Спец. істор. дисципліни: Довід. К., 2008;
35. Єршов В. О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму. Ж., 2010;
36. Любовець Н. І. Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації // Укр. біографістика. 2016. Вип. 13.

Бібліографічний опис:

Мемуаристика / О. В. Ясь// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-66502>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).